

ENCIKLOPEDIZAM I PREDVIĐANJE U *EPISTEMONU* PAVLA SKALIĆA

IVANA SKUHALA KARASMAN

Institut za filozofiju, Zagreb

UDK 1 (091) (497.5) "15"
1 Skalić, P.
Izvorni znanstveni članak
Primljen: 19. 2. 2012.
Prihvaćen: 25. 9. 2012.

Sažetak

U ovom članku obrađuje se predviđanje kao prirodnofilozofski problem kako je on prikazan u *Epistemonu* Pavla Skalića. Naglasak je stavljen na temeljno obilježje Skalićeva djela, čime je problem predviđanja stavljen u kontekst enciklopedizma, odnosno u kontekst Skalićeva pokušaja enciklopedijskog prikaza cjelokupnog znanja. Njegovo djelo pripada tradiciji koja se može pratiti od mitopoetski utemeljenih *plemenskih enciklopedija* do modernih enciklopedija. Skalićev prikaz predviđanja u *Epistemonu* većim se dijelom odnosi na prikaz astrologije kao oblika predviđanja. Astrologija je, u skladu s prirodom samog djela, prikazana kroz one njene aspekte koji su u to vrijeme bili općeprihvaćeni, a da sam Skalić pritom nije pitao valjanost navedenih astroloških učenja.

Ključne riječi: Pavao Skalić, predviđanje, enciklopedizam, astrologija

Uvod

U ovom članku obradit ću dva aspekta koja se pojavljuju u djelu Pavla Skalića¹ (Zagreb 1534 – Gđańsk 1575). Prvi aspekt je ideja enciklopedizma i enciklopedijski prikaz ljudskog znanja, a drugi mjesto predviđanja u renesansnom sustavu znanja. Ove dvije teme mogu se na prvi pogled činiti pot-

¹ Više o životu i djelu Pavla Skalića vidi: Krešimir Čvrljak, *Filozofija u enciklopedizmu Pavla Skalića*, Ogranak Matice hrvatske Skradin, Zagreb – Skradin, 2004; Alojz Jembrih, »O Zagrepčaninu Pavlu Skaliću iznova«, *Gazophylacium* 15/1–2 (2010), str. 23–55.

puno razdvojenima, ali njihovu vezu u renesansnoj misli pronalazimo kod više mislilaca i filozofa toga vremena, od Giulia Camilla (oko 1480–1544) i Tommasa Campanelle (1568–1639) do Pavla Skalića. Nastojanja oko enciklopedijskog prikaza ljudskog znanja nije nešto što se može i smije povezivati isključivo s prosvjetiteljstvom i enciklopedističkim pokretom 18. stoljeća, već se slična nastojanja i ostvarenja u obliku kompendija mogu pratiti od početaka zapadne kulture u Grčkoj, a i šire. Tako se prvi počeci enciklopedijskog prikaza znanja povezuju s pojavom prvih pokušaja određivanja mjesta pojedinca u univerzumu kroz genealogiju i uspostavu odnosa pojedinca s njegovim precima. Prikazi se ne zadržavaju samo na razini rodoslovlja određenih naroda već oni sadrže i prikaz života i tradicionalne mudrosti.² Ovakav oblik uspostave sustavnog prikaza ljudskog znanja, pomoću kojeg bi se osmislilo mjesto pojedinca u svijetu, ali i omogućilo razumijevanje svijeta, Robert Fowler naziva *tribal encyclopaedia* (*plemenska enciklopedija*). Plemenska enciklopedija temelji se na mitskom svjetonazoru, što ne umanjuje njenu ulogu u uspostavi drugih i drugačijih znanja o svijetu. Ovakav se sustav znanja koristi u počecima grčke filozofije kao polazište za daljnja istraživanja. Svako kasnije nastojanje prikaza ljudskog znanja u obliku jednog cjelovitog sustava pretpostavlja odmak i nadilaženje mitskog pogleda na svijet i svoje utemeljenje na racionalno-logičkom prikazu kako svijeta, tako i znanja o svijetu. Ovi enciklopedijski prikazi znanja uglavnom se ne mogu promatrati kao samostalna nastojanja koja svoj smisao imaju u ostvarenju cjelovitog prikaza znanja, već se njihov nastanak treba promatrati kroz prizmu bilo prosvjetiteljskih nastojanja, bilo nastojanja kodificiranja i kanoniziranja »znanstvenih« spoznaja. Kraj antike i početak srednjega vijeka imao je svoje enciklopedijske prikaze u djelima Eusebija iz Cesareje (oko 260 – prije 341) (*παντοδαπὴ ἱστορία*), Isidora iz Seville (oko 560 – 636) (*Etimologiae*) te Bartholomaeusa Anglicusa (prije 1203 – 1272) (*De proprietatibus rerum*).

Pavao Skalić svojim je djelom *Encyclopaediae seu Orbis disciplinarum, tam sacrarum, quam prophanarum Epistemon* jedan od prvih predstavnika ove duge tradicije nastojanja uspostave enciklopedijskog prikaza znanja.³

² O tome vidi: Robert L. Fowler, »Encyclopedias: definition and theoretical problems«, u: Peter Binkley (ed.), *Pre-modern Encyclopaedic Texts*, Brill, New York – Köln, 1997.

³ Sam naziv *enciklopedija* svoju prvu upotrebu u naslovu jednog djela nalazi upravo kod Pavla Skalića (*Encyclopaediae seu Orbis disciplinarum, tam sacrarum, quam prophanarum*) 1559. godine. Jakob Filomuz (Jacobus Philomusus) u epigramu koji se nalazi na kraju djela Gregora Reische *Margarita philosophica nova*, koristi termin *κυκλοπαίδεια*. Vidi: Gregor Reisch, *Margarita philosophica nova*, Basilea, M. Furter, 1517, f. 292r. Sam naziv en-

Spomenuti naslov pod kojim se »<...> obično u literaturi razumijeva cijela zbirka članaka Pavla Skalića obavljena u Baselu 1559., zapravo je naslov prvoga od ukupno petnaest članaka i dijaloga skupljenih u zbirci. Ta Skalićeva zbirka, odnosno prvi tekst u toj zbirci, obično se spominje kao Skalićeva *Enciklopedija*, no ni to nije sasvim primjereno navođenje. Taj Skalićev tekst trebalo bi navoditi kao *Epistemon* (ili *Znalac*) *enciklopedije*.«⁴

Slična nastojanja oko uspostave enciklopedijskog prikaza znanja u renesansi poprimaju različite oblike, pri čemu ću se osvrnuti na dva filozofa i njihova djela, koji su zanimljivi s obzirom na teme naznačene na početku rada: enciklopedizam i predviđanje. To su već spomenuti Giulio Camillo i Tommaso Campanella. Oni su zanimljivi zbog načina na koji se ideja enciklopedizma interpretira unutar njihove misli, daleko više nego zbog pisanja samih djela koja bi imala obilježja enciklopedija. Naime unutar Campanellina *Grada Sunca* nalazimo zanimljiv koncept razumijevanja odnosa renesansnog čovjeka, grada, kozmosa. Taj odnos može se opisati kroz ideju mikrokozmosa. Ideja mikrokozmosa pretpostavlja određenu razinu jedinstva između čovjeka i kozmosa. Jedinstvo se manifestira kroz analogiju dijelova čovjeka i kozmosa, ali i kroz jedan međustupanj, grad – čovjekov kozmos, mjesto koje predstavlja prostor ljudskog potpunog ostvarenja, s jedne strane, i prostor ljudske kreacije, s druge. Giulio Camillo zamisao o građevini kao mjestu kolektivnog znanja pretvara u koncept svjetskog teatra. Camillov teatar svijeta »<...> može se povezati i s Kunst- i Wunderkammern, kabinetima čuda 16. i 17. stoljeća. U osnovi Delminijeva nastojanja stvaranja ‘teatra mundi’ nalazi se pohrana znanja koju možemo staviti u slijed nastojanja od babilonskih knjižnica, francuskih enciklopedista do današnjih nastojanja znanosti, stvaranja sistematične knjige znanja cijelog kozmosa.«⁵

Tendenciju objedinjenja ljudskog znanja, koja je kod Skalića posebice značajna jer se njegov *Epistemon* nalazi na pragu novovjekih enciklopedij-

ciklopedija u renesansnoj se Europi pojavljuje u krugu oko Angela Poliziana kroz pogrešnu transkripciju termina *ἐγκύκλιος παιδεία* (zaokruženo obrazovanje). O enciklopedizmu kod Pavla Skalića pisala je Ljerka Schiffler u knjizi *Ideja enciklopedizma i filozofijsko mišljenje*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 1989, str. 82–89.

⁴ Mihaela Girardi-Karšulin, »Uvod o Pavlu Skaliću i njegovu *Epistemonu*«, u: Pavao Skalić / Paulus Scalichius, *Epistemon*, priredila, uvod i komentare sastavila Mihaela Girardi-Karšulin, preveli Ivan Kapec i Neven Jovanović, Institut za filozofiju, Zagreb, 2004, str. 15.

⁵ Ivana Skuhala Karasman, »Uloga astrologije u *Teatru svijeta* Giulia Camilla Delminija«, *Filozofska istraživanja* 114 (2009), str. 326.

skih nastojanja, moguće je i potrebno kod njega, kao i kod Camilla, povezati s novoplatonizmom i hermetizmom.

Enciklopedizam u kontekstu renesansnog hermetizma i novoplatonizma

Ono po čemu se Skalićev *Epistemon* razlikuje od navedenih prijašnjih predmodernih enciklopedija jest duhovni temelj iz kojeg izrasta njegova enciklopedija. Djelo koje svojim sadržajem ima pretenziju koja se nalazi u osnovi svake enciklopedije: izložiti cjelovito znanje svoga vremena, u slučaju Skalićeva *Epistemona* može se promatrati upravo u kontekstu izlaganja cjelovitog sustava znanja koje se temelji na renesansnim recepcijama novoplatonističko-hermetičkih tradicija. Skalićevo se djelo tako može promatrati kao pokušaj zaokruživanja znanja koje će u kontekstu njegova nastojanja oko projekta obnove (*instauratio*) kršćanstva⁶ biti usmjereno prema tradiciji *vječne mudrosti (aeterna sapientia)*, odnosno prema tradiciji *prisca theologia* i *philosophia perennis*. Ukoliko se forma i sadržaj Skalićeva *Epistemona* iščitavaju u tom kontekstu, vidi se kako se njegovo djelo u potpunosti uklapa u razumijevanja renesanse kao epohe u kojoj se događa otkrivanje drevnih istina antike i vremena prije antike. Skalićevo djelo tako razumijem kao ono koje pokazuje smjer novovjekovnog enciklopedizma, tj. njegovo se djelo treba promatrati kao odraz duhovne klime renesanse koja će dovesti do pojave novovjekovlja.

Sadržaj, koji Skalić donosi na početku svoje enciklopedije, započinje naslovom »Theses Mysticae Philosophiae«, a završava s »Encomium Scientiarum«, što se može tumačiti upravo u kontekstu prethodno izrečene ocjene renesanse kao one koja se na tlu srednjovjekovnog okreće prema novome. Što je sve sadržano unutar ovoga okvira, donosi ukratko Skalić u posveti »Presvetom i premoćnom rimskom caru, kralju Mađarske i Češke, božanskom Ferdinandu, ovaj je uvod u *Epistemona Enciklopedije* posvetio Pavao Skalić iz Like« gdje kaže: »<...> predan i noću i danju razmišljanju i raspravi o onoj najstarijoj doktrini Orfika i pitagorejaca, kao i o čitavoj Enciklopediji kako svetih tako i profanih disciplina. A to su naime: filozofija o natprirodnom koja se naziva metafizika i prva filozofija, zatim filozofija prirode, iz koje nastaje medicina, pa znanost koja raspravlja o duši i četiri matematike

⁶ Vidi: Erna Banić-Pajnić, »Pavao Skalić i tradicija 'aeternae sapientiae'«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 17–18 (1983), str. 112.

koje zovu i doktrinama: aritmetika, muzika, geometrija i sferika (sa svojim tako reći sluškinjama: računanjem, zemljomjerstvom, kanonikom, astrologijom, optikom i mehanikom). Isto tako sam proučavao i moralnu filozofiju, tj. ekonomiju i politiku, kao i racionalnu filozofiju, iz koje su izronile gramatika, povijest, dijalektika, retorika i poetika. Naposljetku sam razmišljao i o onom svetom i neizrecivom simbolu svetih spisa koji obično nazivamo simboličkom filozofijom.«⁷ Unutar ovoga sadržaja potrebno je promatrati na koji će način Skalić pristupiti temi koja se u novovjekovlju pojavljuje kao jedan od središnjih problema, temi predviđanja.

Skalićevo razumijevanje predviđanja

Predviđanje je tema koja se u kontekstu prirodne filozofije, ali i matematike i medicine, sporadično ili intenzivnije pojavljuje kroz srednjovjekovnu misao, da bi se interes za predviđanje intenzivirao u renesansi, što se manifestiralo između ostalog i razvojem astrologije u tom razdoblju. Intenzivniji interes za astrologiju u renesansi, jednako kao i intenzivniji interes za predviđanje općenito, treba promatrati kao odraz duhovnih promjena koje u prvi plan polako stavljaju ljudsku potrebu za praktičnom primjenom znanja i ovladavanje prirodom. Stoga treba vidjeti kako je ova tema zastupljena u Skalićevu *Epistemonu*. Tako on o predviđanju piše: »A razborita su bića za koja se čini da predviđaju budućnost, čime si sprečavaju buduće štete i nevolje. I ta bića imaju u sebi trag ljudske razboritosti koja je slika božanske providnosti, kao što u sebi sadrže vrstu ljudske mudrosti koja je također trag božanske mudrosti.«⁸ Tri su bitna momenta, koja se nalaze u navedenoj rečenici, na koja je potrebno obratiti pažnju:

1. Predviđanjem budućeg sprečavaju se buduće štete i nevolje, dakle korisnost predviđanja budućeg;
2. povezivanje razboritosti, tj. mudrosti s predviđanjem budućeg;
3. ljudska razboritost kao slika božanske providnosti.

Iz triju gore navedenih momenata moguće je iščitati nekoliko obilježja Skalićeva razumijevanja predviđanja. Prije svega je vidljivo kako se njegovo djelo nalazi na tragu tendencije karakteristične za jedan dio renesansne filozofske misli, a koja se manifestira kroz okrenutost prema djelovanju. Ta

⁷ P. Skalić, *Epistemon*, str. 41.

⁸ Isto, str. 79.

njegova usmjerenost prema djelovanju, odnosno praktičnome, vidljiva je iz prvog gore navedenog momenta. Predviđanje nije isključivo mišljeno kao predmet interesa teorijskih disciplina, odnosno teorije spoznaje ili prirodne filozofije, već se ovdje predviđanje stavlja i u kontekst djelovanja, odnosno vidljiva je usmjerenost prema onome što će se u novovjekovlju svesti pod maksimu »znanje je moć«. Tako je i znanje o budućem ono koje omogućuje da se djeluje kako bi se u budućnosti ostvarilo ono željeno. Ova tendencija povezivanja astrologije i koristi, odnosno upotreba astrologije i znanja o budućem koja se postižu na temelju astroloških predviđanja, nije novost na koju nailazimo u renesansi. Korisnost predviđanja, točnije astrologije, spominje već Klaudije Ptolemej (90–168) u svom djelu *Tetrabiblos*⁹ u kojem navodi kako astrologija, tj. astrološka predviđanja pridonose dobrima duše i tijela, a promatranje astrologije kroz prizmu korisnosti nalazimo pak u renesansnom povezivanju astrologije i medicine. Ovaj aspekt povezivanja astrologije i medicine posebno je vidljiv u djelu zadarskog liječnika, matematičara i astrologa Federika Grisogona (1472–1538).

Drugi bitan moment jest povezivanje predviđanja i mudrosti. Povezivanje mudrosti s predviđanjem budućeg te korisnost predviđanja pronalazimo i kod drugih renesansnih filozofa, poput primjerice Federika Grisogona. Za njega čovjek posjeduje Božji dar mudrosti koji koristi kako bi istražio prirodu. Spoznaja za Grisogona nije svrhom sama sebi, već je spoznaja usmjerena na ovladavanje prirodom kako bi čovjek tajne prirode podvrgnuo »sebi na korist.«¹⁰ Znanje o prirodi koje se može učiniti korisnim odnosi se jednako na spoznaju trenutnog kao i na spoznaju budućeg, odnosno predviđanje. Predviđanje se promatra samo kao jedan aspekt spoznaje, koji se može postići »pomoću prave znanosti o prognoziranju« (»vera scientia prognosticandi«).¹¹

⁹ »Jer ako promatramo dobra duše, što bi moglo biti pogodnije za dobrobit, ugodu i općenito zadovoljstvo od tog oblika predviđanja pri kojem zadobivamo cjeloviti pogled na ljudske i božanske stvari? A ako promotrimo tjelesna dobra, takvo će znanje, bolje od svega ostalog zapaziti što odgovara i objasniti sposobnosti svakog temperamenta.« Ptolemy, *Tetrabiblos*, translated by F. E. Robbins, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge – London, 2001, str. 21.

¹⁰ Federik Grisogono Bartolačić, *Rasprave o načinu dijagnosticiranja u kolegiju, prognoziranju i liječenju groznica kao i o ljudskoj sreći i napokon o morskoj plimi i oseci netom objavljene godine 1528.*, Branko Kesić i Biserka Belicza (ur.), preveo Jakov Stipišić, *Rasprave i građa za povijest znanosti* 6, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1990, str. 34.

¹¹ Isto, str. 10.

Odgonetanje misterija koji je skriven na nebu kao Božjem djelu omogućuje čovjeku dvostruku korist, znanje o budućem i mudrost. Mudrost nadilazi znanje u praktičnom pogledu i postavlja čovjeka u poziciju sagledavanja stvarnosti na potpuniji način. Astrologiji se time potvrđuje razina najizvrsnije spoznaje stečene prirodnim putem, spoznaje koja kroz odgonetavanje značenja u vidljivom, što je u ovom slučaju kretanje nebeskih tijela, čovjeku pruža uvid u ono nevidljivo, ono što nadilazi razinu ljudske osjetilne percepcije. O Božjoj providnosti Skalić piše sljedeće: »Naime, naša religija jednodušno priznaje providnost Boga, koji, kako kaže David, predviđa i najmanje stvari i da postoji neka bezgranična moć božanskog uma, putem koje sve nastaje, sve se održava i sve upravlja.«¹² Iz navedenog se dolazi i do trećeg momenta koji se odnosi na povezivanje predviđanja i razboritosti, tj. mudrosti s božanskom providnošću.

Skalićevo razumijevanje astrologije kao oblika predviđanja

Najznačajniji oblik predviđanja koji Skalić obrađuje u *Epistemonu* jest astrologija. Za njega je astrologija, zajedno s računanjem, zemljomjerstvom, kanonikom, optikom i mehanikom, sluškinja sfere koja je jedna od četiriju matematika. Dijelovi astrologije po njemu su pak »<...> gnomonika, koja obilježava letvicom sate, nakon što su podijeljene sjene sunčanih ura; Vitruvije ju je pažljivo izložio. Zatim ona koja se zove meteoroskopika, jer istražuje razlike uzdignutih pojava u zraku i razmake nebeskih tijela. Dioptika, koja sabire razmake i raspored Sunca i Mjeseca te ostalih planeta. Ovamo pripada i izum astrolaba, koji je Sinezije pripisao Ptolemeju. Također, ovu znanost mnogi zovu astrologija, a prikladno je nazvana genethliologija. Stari su učitelji te astrologije zvali kaldejcima, matematičarima i genethliolozima.«¹³ Kod Skalića se ne uočava sinonimna upotreba pojmova astrologija i astronomija, kao što je to bilo još uvijek prisutno kod nekih njegovih suvremenika. U kölnskom¹⁴ izdanju *Epistemona* on tako uvodi razliku između astrologije i astronomije te piše: »Inače, astrologija odvojena od proricanja povezuje se s astronomijom. A proročku astrologiju, koju stari zovu genethliogija, osuđuje i civilno i kanonsko pravo, napada je Augustin, proklinje

¹² P. Skalić, *Epistemon*, str. 91.

¹³ Isto, str. 191.

¹⁴ Skalić u Baselu 1559. godine tiska *Encyclopaediae seu Orbis disciplinarum, tam sacrarum, quam profanarum*. U tom periodu svog života Skalić se priklonio protestantizmu. Kölnsko izdanje je iz 1571. godine, kad se Skalić ponovno priklonio katoličanstvu.

Hzristostom, ismijava Bazilije, premda je mnogi danas vole.«¹⁵ Ovdje treba napomenuti kako je tijekom povijesti u svom razvoju astrologija bila isprepletana s astronomijom. Onaj dio povijesti koji pokušava dati pregled kako se ova disciplina doista razvijala nailazi upravo na problem isprepletenosti povijesti astrologije i povijesti astronomije. Prethodno valja napomenuti kako se termini astrologija i astronomija, a nerijetko i njihovi sadržaji, u razdoblju od 12. do 16. stoljeća koriste sinonimno, često se ne razlikuju njihovi predmeti kao ni njihove metode. To što su se termini astronomija i astrologija rabili sinonimno ne znači da pojedini mislioci nisu nastojali uvesti razlikovanje astrologije od astronomije. Tako Ptolemej u *Terabiblosu* razlikuje astronomiju od astrologije.¹⁶ S obzirom na to da se Skalić pri proradbi astrologije često poziva upravo na Ptolemeja, treba pretpostaviti da je razlikovanje astrologije od astronomije preuzeo upravo od njega. Razlikovanje pronalazimo i kod Isidora iz Seville, koji razlikuje astronomiju kao razumsko proučavanje zakonitosti kretanja zvijezda i konstelacija¹⁷ od astrologije kao praznovjerja.¹⁸ Unatoč tomu što pojedini mislioci razlikuju

¹⁵ P. Skalić, *Epistemon*, str. 139.

¹⁶ Vidi: Ptolemy, *Tetrabiblos*, str. 3.

¹⁷ III, xxiv. »De Astronomiae nomine. Astronomia est astrorum lex, quae cursus siderum et figuras et habitudines stellarum circa se et circa terram indagabili ratione percurrit.« »O imenu astronomije. Astronomija je zakonitost zvijezda, koja proučava staze zvijezda uokolo sebe i uokolo Zemlje te konfiguracije i pravilnosti zvijezda dokučivim razlogom.« Isidorus Hispalensis, *Etymologiae sive Origines*, latinski tekst preuzet s:

http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Isidore/3*.html#24, 15. 9. 2010. Postoji i engleski prijevod djela Isidora iz Seville, *The Etymologies of Isidore of Seville*, Cambridge University Press, Cambridge, 2006.

¹⁸ III, xxvii. »De differentia Astronomiae et Astrologiae. 1. Inter Astronomiam autem et Astrologiam aliquid differt. Nam Astronomia caeli conversionem, ortus, obitus motusque siderum continet, vel qua ex causa ita vocentur. Astrologia vero partim naturalis, partim superstitiosa est. 2 Naturalis, dum exequitur solis et lunae cursus, vel stellarum certas temporum stationes. Superstitiosa vero est illa quam mathematici sequuntur, qui in stellis auguriantur, quique etiam duodecim caeli signa per singula animae vel corporis membra disponunt, siderumque cursu nativitates hominum et mores praedicare conantur.«

»Razlika između astronomije i astrologije 1. Postoji neka razlika između astronomije i astrologije. Astronomija se bavi okretanjem nebesa, izlaskom, zalaskom i kretanjem zvijezda te s kojeg razloga se tako zovu. Astrologija je dijelom prirodna, a dijelom praznovjerna. 2. Prirodna je dok istražuje putanje Sunca i Mjeseca, ili specifične pozicije zvijezda u skladu s godišnjim dobima, a praznovjerna je ona [astrologija] kojom se bave računatelji [matematici, astrolozi] koji pričaju na temelju zvijezda i koji povezuju dvanaest znakova zodijaka s određenim dijelovima duše ili tijela, i koji pokušavaju izraditi natalne horoskope i predvidjeti karaktere čovjeka na temelju staze zvijezda.« Isidorus Hispalensis, *Etymologiae sive Origines*, Latinski tekst preuzet s: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Isidore/3*.html#27, 15. 9. 2010.

astrologiju od astronomije na temelju njihova predmeta, do kraja renesanse će se ova dva termina ipak koristiti sinonimno, često bez jasnih pravila i objašnjenja o tome što se podrazumijeva pod kojom od ovih disciplina.¹⁹ Nadalje, Skalić spominje genethliologiju, onu granu astrologije koja se usredotočuje na zvjezdanu konstelaciju u trenutku rođenja, rjeđe na konstelaciju u trenutku začeća na temelju koje se određuje sudbina, karakter i osobine pojedinca, odnosno ona se usredotočuje na izradu osobnih horoskopa. On smatra kako ova grana astrologije nije u skladu s kršćanskom vjerom²⁰ te iako obrađuje astrološke teme, on nigdje ne spominje izradu osobnih horoskopa. Skalić ispravno astrologe naziva još Kaldejcima i matematičarima. Naime mjesto nastanka astrologije jest Mezopotamija, odnosno područje Kaldeje, Babilona i Asirije. Da je Kaldeja mjesto njenog nastanka, ostat će prisutno u činjenici da je astrologija kroz nadolazeća stoljeća bila označavana kao »kaldejska« vještina. Izvorno termin Kaldeja dolazi od asirske riječi *Kaldu* koja je geografski naziv za donju Mezopotamiju.²¹ Kasnije su se tim imenom nazivali pripadnici babilonskog svećenstva, a od vremena antičke Grčke tim imenom nazivati će se svi oni koji su se bavili astrologijom. S druge strane Albert Veliki (oko 1200–1280), kao i neki drugi srednjovjekovni autori, za astrologiju je koristio termin *mathematici*.²²

¹⁹ »Veza je svakako u jednoj od disciplina matematike tj. u astronomiji koja se još kroz čitav srednji vijek spominje kao astrologija. Tim se terminom u antici običavalo nazivati općenito znanost o zvijezdama. Dakako, da se u vrijeme prodiranja ove vještine izrade horoskopa s Istoka ukazala potreba u Grčkoj za distinkcijom znanosti kojom su se bavili Eudokso, Empedoklo, Kalip, Aristotel od one koja je proračunavala položaj nebeskih tijela zbog njihova utjecaja na život pojedinca, tj. za stjecanje znanja o budućem toku ljudskog života. Upotreba sinonima, međutim, zadržala se još vrlo dugo što nam opet ukazuje na to da ta područja još dugo nisu bila ni sadržajno definitivno razgraničena. Još u 17. st. naziva se divinatorska astrologija (proricanje budućeg iz zvijezda) judicijarnom za razliku od znanstvene astrologije ili astronomije.« Erna Banić-Pajnić, »O spisu Jurja Dubrovčanina *Epistolae mathematicae seu de divinatione*«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 11–12 (1980), str. 84–85 i u: Erna Banić-Pajnić, *Duhovno-povijesna raskršća*, Hrvatski filozofsko društvo, Zagreb, 1991, str. 84.

²⁰ »Ipak, Crkva je na kraju doživjela astrologiju kao konkurenta svome autoritetu i osudila je: Laodikejski koncil zabranio je svećenicima da je primjenjuju a Toledski koncil je zaprijetio prokletstvom svakome tko vjeruje u astrologiju ili proricanje. To su stajalište potvrdili koncili u Bragi, Agdi, Orleansu, Auxerreu, Narbonnei i Rheimsu.« Benson Bobrick, *Sudbonosno nebo*, prevele Senka Ljubić i Gordana Perić-Vučinović, Naklada Ljevak, Zagreb, 2007, str. 80.

²¹ Isto, str. 17.

²² O korištenju termina *mathematici* piše Julije Firmik Materno u svom djelu *Osam knjiga o astrologiji* (Julius Firmicus Maternus, *Matheseos libri VIII*, B. G. Teubneri, Lipsiae,

Nebo, koje je tjelesna supstancija »sastavljena od prirode četiriju elemenata«,²³ Skalić dijeli na kristalno nebo, empirej te nebeski svod.²⁴ Nebeski svod sadrži sfere sedam planeta: Mjeseca, Merkura, Venere, Sunca, Marsa, Jupitera i Saturna. Vidljivo je da Skalić poredak planeta preuzima od Ptolemeja.²⁵ Viši svijet upravlja nižim. Planete u skladu s astrološkim učenjem dijeli na dobre, loše te one koje mogu biti i dobre i loše.²⁶ Dobri su planeti Jupiter, Venera i Mjesec. Loši su Saturn i Mars, dok Sunce i Merkur mogu djelovati i dobro i loše ovisno o tome nalazi li se u blizini dobrog ili lošega planeta. Dalje, također u skladu s astrološkim učenjem, dijeli planete na muške i ženske. Tako su Venera i Mjesec ženski planeti, Sunce, Saturn, Jupiter i Mars muški planeti, a Merkur pak ima udjela i u ženskoj i u muškoj prirodi.²⁷ Naime planeti »<...> primaju ovu moć spolova iz položaja koji zauzimaju prema Suncu, zadržavajući vlastitu kvalitetu, zatim preuzimanjem sile od znakova i kuća kojih svaki ima različite sile.«²⁸ Istu podjelu na muške odnosno ženske planete nalazimo i kod Ptolemeja,²⁹ no kako je to općeprihvaćena podjela, teško je sa sigurnošću reći je li ju Skalić preuzeo od Ptolemeja ili nekog drugog. Saturn je, navodi Skalić, suh i hladan planet, njegovo je djelovanje štetno te »<...> kad je dominantan, posjeduje takvu vrsnost da se, ako utječe na niži svijet, rađaju mrtvi i nakazni plodovi.«³⁰ Jupiter je topao i vlažan i ublažava Saturnovu zloćudnost. Mars je topao i suh planet koji potiče ljude na ratovanje. Sunce, koje je smješteno u središtu planeta, toplo je i svjetleće. Venera umanjuje Marsovu zloćudnost, ona je topla, vlažna i svjetlosna. Pod utjecajem planeta Merkura jest rječitost te se ujedno smatra da Merkur gospodari vodama i sjemenjem. Mjesec, koji je smješten

1913), IV 19, 25. »<...> secretarum ac magicarum artium scientes, mathematicos, astrologos, haruspices, et omnium religionum et caeli ipsius secreta quaerentes <...>« »<...> znalci tajnih i magičnih umijeća, matematičari, astrolozi, vračevi, tj. oni koji traže tajne svih religija i samoga neba <...>«

²³ P. Skalić, *Epistemon*, str. 113.

²⁴ »Nebo se dijeli na kristalno, empirej i nebeski svod koji sadrži sfere sedam planeta. Sva se ova neba kreću, osim empireja, koji je miran.« Isto.

²⁵ Ptolemejev poredak je sljedeći: Zemlja, Mjesec, Merkur, Venera, Sunce, Mars, Jupiter, Saturn, sfera zvijezda stajaćica, sfera prvog pokretača.

²⁶ Skalić dobre planete naziva dobročiniteljicama, a loše zloćudnima. P. Skalić, *Epistemon*, str. 125.

²⁷ Isto.

²⁸ Isto.

²⁹ Vidi: Ptolemy, *Tetrabiblos*, str. 41.

³⁰ P. Skalić, *Epistemon*, str. 127.

najbliže Zemlji, hladan je i vlažan te uzrokuje plimu i oseku. Sunce »<...> kao središte planeta, ima udjela u svim osobinama svih planeta i te osobine sa svojom svjetlošću šalje do Mjeseca. A sam Mjesec kako od Sunca prima, tako i utječe na niže.«³¹ Shvaćanje prema kojem je Sunce središnji planet (Mjesec, Merkur, Venera, Sunce, Mars, Jupiter, Saturn) Skalić preuzima od Ptolemeja, što i sam potvrđuje riječima »<...> ipak treba reći istinitije po Ptolemejevu mišljenju da je Sunce u sredini planeta.«³² Zemlja se ne kreće, suha je i hladna te se oko nje kreće nebo sa zvijezdama.

Budući da je zodijak³³ bitan dio astrološkog predviđanja, važno je promotriti kako ga Skalić obrađuje u svom djelu. On navodi učenje o četiri trokutaste konfiguracije u zodijaku:

»Prvom od njih koja je izmiješana iz Akvilona i Afrika te podložena Borrolybicu, upravljaju Mars i Jupiter. Druga pripada Austrisolanu, u zimskom izlasku, podložna je Notapeliotu i njome osobito upravljaju Venera i Saturn. Trećom, koja je pomiješana iz Akvilona i Subsolana u ljetnom izlasku, podložna Borrapeliotu, upravlja osobito Saturn, a ima i Jupitera kao suvladara. Četvrta konfiguracija pomiješana je iz Austra i Afrika, na zimskom zapadu, podložna je Libanotu. Njom upravlja Mars, a kao družicu ima Veneru.«³⁴

Vidljivo je kako Skalić proradbi zodijaka, jednako kao i ostalim aspektima predviđanja, pristupa vrlo šturo, iznoseći samo osnovne podatke.

Tema utjecaja nebeskog na zemaljsko ne iscrpljuje se samo na predviđanju budućih događaja već je taj utjecaj bitan i za objašnjenje raznih promjena na Zemlji i u njoj. Nebo utječe i na nastanak metala³⁵ u utrobi Zemlje te se

»Zbog toga [se] ne smije predbacivati kemičarima niti ih smatrati ludima jer su utvrdili svojstva nebeskih kretanja i posebne sile nebeskih tijela svojstvene metali-

³¹ Isto, str. 129.

³² »<...> tamen Ptolemaei sententia verius, Solem medium esse planetarum, dicendum est.« Isto, str. 119.

³³ Zodijak se sastoji od dvanaest znakova (Ovan, Bik, Blizanci, Rak, Lav, Djevica, Vaga, Škorpion, Strijelac, Jarac, Vodnjak, Ribe), a tvore ga zvijezda koja se nalaze u pozadini Sunčeva kretanja kada se promatra sa Zemlje.

³⁴ P. Skalić, *Epistemon*, str. 125.

³⁵ Tako se Sunce povezivalo sa zlatom, Mjesec sa srebrom, Merkur sa živom, Saturn s olovom, Jupiter s kositrom, Venera s bakrom, a Mars sa željezom. Vidi: Sophie Page, *Astrology in Medieval Manuscripts*, University of Toronto Press, Toronto – Buffalo, 2002, str. 58.

ma i ono što mnogo pridonosi rađanju metala; kad znamo općenito da je za njihov nastanak nužna ne samo toplina i vlažnost zemlje nego i prava mjera neba.«³⁶

Skalić u *Epistemonu* tematizira, svega u jednoj rečenici, pojavu kometa na nebu. Pojava kometa povezivala se s promjenama u društvu, tj. s ljudskim događajima, a komet se razumijevao ili kao vjesnik ili kao djelatni uzrok.³⁷ Skalić smatra kako komet »<...> označuje promjenu kraljeva ili ratove ili kužne bolesti <...>«³⁸

Kod Skalića pronalazimo i teoriju mikrokozmosa koja ljudsko tijelo promatra kao odraz kozmičkog reda, uspostavljajući povezanost čovjeka i svijeta. Tako on u *Epistemonu* piše:

»Svijet je na sličan način trostruk: arhetipski, tj. Prvo biće, Bog ili uzor osjetilnog svijeta, veći svijet ili ovaj osjetilni svijet i manji svijet, naime sam čovjek.«³⁹

Teorija mikrokozmosa svoju će punu afirmaciju doživjeti u renesansi. Kao potkrepa ovog koncepta može se uzeti prikaz koji nalazimo kod Corneliusa Agrippe (1486–1535) koji čovjeka promatra kao mikrokozmos koji u sebi sadrži sva tri elementa makrokozmosa: zemaljski svijet elemenata, svijet nebeskih tijela i svijet duha. Koncept mikrokozmosa pojavljuje se kod većine mislilaca koji su u renesansi prihvaćali astrologiju, no sam koncept mikrokozmosa nije dovoljan temelj za astrologiju, već se može smatrati samo dijelom astrologije u širem značenju te riječi.⁴⁰

Sve dosada rečeno o prisutnosti astrologije u *Epistemonu* Pavla Skalića ukazuje na njegov stav prema astrologiji koji proizlazi iz prirode samog djela: Skalić iznosi tada općeprihvaćena učenja, među kojima se nalaze još uvijek i neki dijelovi astroloških učenja, ne upuštajući se pri tome u dublje analize same astrologije.

Zaključak

Pavao Skalić se u svom *Epistemonu* nalazi na tragu nekoliko tradicija, poput hermetizma, novoplatonizma, *prisca theologia*, *philosophia perennis*.

³⁶ P. Skalić, *Epistemon*, str. 139.

³⁷ Više o razumijevanju kometa u renesansi vidi autoričin članak »Dudićevo tumačenje kometa«, *Cris* 1 (2009), str. 222–228.

³⁸ P. Skalić, *Epistemon*, str. 135.

³⁹ Isto, str. 111.

⁴⁰ O tome vidi: Lynn Thorndike, *History of Magic and Experimental Science*, vol. VII, Columbia University Press, New York, 1958, str. 95.

No on je također predstavnik tradicije enciklopedizma, što se posebno ističe u ovom djelu. Njegovo razumijevanje predviđanja uvjetovano je svim tradicijama koje su prisutne u njegovu djelu. Predviđanje se postavlja u okvire prirodne filozofije koja se referira na aristotelovsko-ptolemejski geocentrički sustav, ali i na već spomenute tradicije. Stoga se u njegovu djelu predviđanje i može povezati većim dijelom s astrologijom. Skalić ne ulazi u promišljanje samih temelja predviđanja, već se zadržava samo na prikazu onoga što se može smatrati neupitnim u vrijeme pisanja djela. Iz svega navedenoga vidljivo je kako je predviđanje u Skalićevu djelu moguće sagledati u kontekstu razumijevanja renesanse kao epohe utemeljene na srednjovjekovnom i okrenute prema novovjekovnom. Naime predviđanje kao tema koja će u novovjekovnom razumijevanju znanja i odnosa prema svijetu dobiti svoju potpunu afirmaciju značajna je i u Sklaićevu djelu, ali se ona obrađuje i dalje s pozicija ptolemejevskog razumijevanja kozmosa i mitskog razumijevanja svijeta kao svepovezanoga.

LITERATURA

- Banić-Pajnić, Erna, »Pavao Skalić i tradicija ‘aeternae sapientiae’«, *Prilozi za istraživanje hrvatske filozofske baštine* 17–18 (1983), str. 111–122.
- Banić-Pajnić, Erna, *Duhovno-povijesna raskršća*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 1991.
- Benson Bobrick, *Sudbonosno nebo*, prevele Senka Ljubić i Gordana Perić-Vučinović, Naklada Ljevak, Zagreb, 2007.
- Čvrljak, Krešimir, *Filozofija u enciklopedizmu Pavla Skalića*, Ogranak Matice hrvatske Skradin, Zagreb – Skradin, 2004.
- Fowler, Robert L., »Encyclopedias: Definition and Theoretical Problems«, u: Peter Binkley (ed.), *Pre-modern Encyclopaedic Texts*, Brill, New York – Köln, 1997.
- Girardi-Karšulin, Mihaela, »Uvod o Pavlu Skaliću i njegovu *Epistemonu*«, u: Pavao Skalić / Paulus Scalichius, *Epistemon*, priredila, uvod i komentare sastavila Mihaela Girardi-Karšulin, preveli Ivan Kapec i Neven Jovanović, Institut za filozofiju, Zagreb, 2004.
- Grisogono Bartolačić, Federik, *Rasprave o načinu dijagnosticanja u kolegiju, prognoziranju i liječenju groznica kao i o ljudskoj sreći i napokon o morskoj plimi i oseci netom objavljene godine 1528.*, Branko Kesić i Biserka Belicza (ur.), preveo Jakov Stipišić, *Rasprave i građa za povijest znanosti* 6, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb, 1990.
- Isidorus Hispalensis, *Etymologiae sive Origines*, latinski tekst preuzet s: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Isidore/3*.html#24, 15. 9. 2010.

- Jembrih, Alojz, »O Zagrepčaninu Pavlu Skaliću iznova«, *Gazophylacium* 15/1–2 (2010), str. 23–55.
- Julius Firmicus Maternus, *Matheseos libri VIII*, B. G. Teurneri, Lipsiae, 1913.
- Page, Sophie, *Astrology in Medieval Manuscripts*, University of Toronto Press, Toronto – Buffalo, 2002.
- Ptolemy, *Tetrabiblos*, translated by F. E. Robbins, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge – London, 2001.
- Reisch, Gregor, *Margarita philosophica nova*, M. Furter, Basilea, 1517.
- Schiffler, Ljerka, *Ideja enciklopedizma i filozofijsko mišljenje*, Hrvatsko filozofsko društvo, Zagreb, 1989.
- Skalić, Pavao / Scalichius, Paulus, *Epistemon*, priredila, uvod i komentare sastavila Michaela Girardi-Karšulin, preveli Ivan Kapec i Neven Jovanović, Institut za filozofiju, Zagreb, 2004.
- Skuhala Karasman, Ivana, »Dudićevo tumačenje kometa«, *Cris* 1 (2009), str. 222–228.
- Skuhala Karasman, Ivana, »Uloga astrologije u *Teatru svijeta* Giulia Camilla Delminija«, *Filozofska istraživanja* 114 (2009), str. 325–333.
- Thomas Aquinas, *Summa theologica*, Anisson et Joannis Osuel, Lugduni, 1702.
- Thorndike, Lynn, *History of Magic and Experimental Science*, vol. VII, Columbia University Press, New York, 1958.

ENCYCLOPEDIISM AND PREDICTION IN PAVAO SKALIĆ'S *EPISTEMON*

Summary

This article is focused on prediction as a problem of natural philosophy in the *Epistemon* of Pavao Skalić. Prediction can be fully understood only in the general context of Skalić's encyclopedic project of presenting the entire human knowledge. His attempt to embrace the entire human knowledge belongs to the tradition stretching from mythopoetically founded *tribal encyclopedias* till modern encyclopedic compendia. Skalić's presentation of prediction in the *Epistemon* is centered on astrology as a dominant form of prediction. Skalić presented astrology in a traditional and commonly accepted form without tackling the question about the validity of astrological doctrines which were discussed in his text.

Key Words: Pavao Skalić, prediction, encyclopedism, astrology